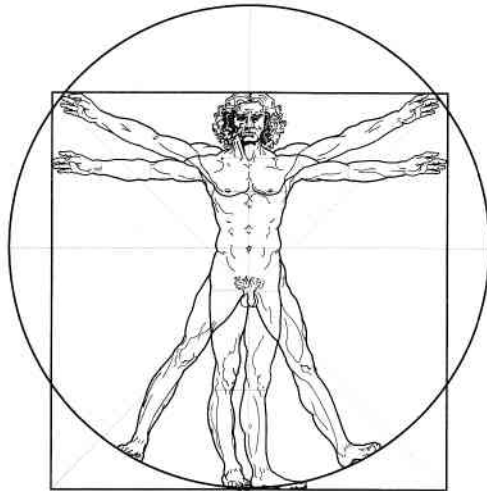

50

DE MARI IDEI

PE CARE TREBUIE SĂ LE CUNOȘTI

Ben Dupré

București
2020

Cuprins

Introducere 3

FILOSOFIE

- 01 Platonism 4
- 02 Aristotelism 8
- 03 Regula de aur 12
- 04 Altruism 16
- 05 Libertate 20
- 06 Toleranță 24
- 07 Scepticism 28
- 08 Rațiune 32
- 09 Pedepsă 36
- 10 Materialism 40
- 11 Relativism 44
- 12 Utilitarism 48
- 13 Existențialism 52

RELIGIE

- 14 Rău 56
- 15 Soartă 60
- 16 Suflet 64
- 17 Credință 68
- 18 Fundamentalism 72
- 19 Ateism 76
- 20 Secularism 80
- 21 Creacionism 84

POLITICĂ

- 22 Război 88
- 23 Datorie 92
- 24 Utopie 96
- 25 Liberalism 100
- 26 Democrație 104

- 27 Conservatorism 108
- 28 Imperialism 112
- 29 Naționalism 116
- 30 Multiculturalism 120
- 31 Contractul social 124
- 32 Republicanism 128
- 33 Comunism 132
- 34 Fascism 136
- 35 Rasism 140
- 36 Feminism 144
- 37 Islamism 148

ECONOMIE

- 38 Capitalism 152
- 39 Globalizare 156

ARTĂ

- 40 Clasicism 160
- 41 Romantism 164
- 42 Modernism 168
- 43 Suprarealism 172
- 44 Cenzură 176

ȘTIINȚĂ

- 45 Evoluție 180
- 46 Gaia 184
- 47 Haos 188
- 48 Relativitate 192
- 49 Mecanică cuantică 196
- 50 Big Bang 200

Glosar 204

Indice 206

Platonism

„Cea mai sigură caracterizare generală a tradiției filosofice europene este aceea că ea constă dintr-o serie de note de subsol la scrierile lui Platon.“ Deși, fără îndoială, este mult mai important faptul că un filosof de talia lui A.N. Whitehead ar putea face o astfel de afirmație arătând uimitoarea admirație pe care filosofii de mai târziu au nutrit-o față de Platon, un cetățean al Atenei care s-a născut cu aproape 2 500 de ani în urmă.

„Eroarea principală în filosofie este exagerarea“, sublinia ironic Whitehead în lucrarea sa *Proces și realitate* (1929) – cel puțin în legătură cu remarca de mai sus, care este în mod clar o exagerare. Dar, în timp ce Whitehead nu reușește să recunoască meritele filosofiei occidentale ulterioare, este fără îndoială adevărat faptul că Platon a aruncat o umbră uriașă asupra gânditorilor de mai târziu, iar mulți dintre ei și-au dezvoltat și și-au cizelat ideile datorită interacțiunii creative cu ideile lui Platon sau ca reacție la acestea.

În cele 35 de dialoguri, scrise în peste o jumătate de secol, observăm o serie de doctrine – etice, politice și estetice, printre altele – evoluând și dezvoltându-se, iar termenul „platonism“ se poate referi la unele sau la toate aceste idei. Totuși, la baza filosofiei sale se află o teorie metafizică surprinzător de originală, care presupune existența unui tărâm al realităților eterne și imuabile, diferit de lumea schimbătoare a experienței de zi cu zi. Aceste entități reprezintă atât cauza tuturor lucrurilor, cât și sursa tuturor valorilor și a semnificațiilor, iar explorarea naturii lor transcendente și a modului în care dobândim cunoștințe despre acestea reprezintă partea definitorie a filosofiei lui Platon. În consecință, tocmai acest aspect al operei sale poate fi cel mai bine numit platonice și rezultă, prin extensie, din această concepție neobișnuită a realității supreme, că denumirea de „platonism“ este uneori aplicată altor teorii care au caracter realist

cronologie

cca 429 î.Hr.

S-a născut Platon într-o familie aristocratică din Atena

399 î.Hr.

A fost executat Socrate, mentorul lui Platon și purtătorul lui de cuvânt din dialoguri

347 î.Hr.

Moartea lui Platon

(idealist). Acestea susțin, de obicei, că entitățile abstracte, în special cele matematice, există în afara timpului și a spațiului, independent de modul în care le percepem și le experimentăm.

Teoria formelor Motivația pentru realismul extrem al lui Platon este nemulțumirea față de ceea ce se pretinde a fi cunoașterea lumii înconjurătoare, unde totul este imperfect și schimbător. Cum putem ști ce este înălțimea când o persoană înaltă este scundă în comparație cu un copac? Sau ce înseamnă culoarea roșie când un măr care arată roșu la lumina zilei, pare negru pe întuneric? Astfel de lucruri, conchide Platon, nu sunt obiectele cunoașterii, ci ale opiniei sau ale presupunerii. Ceea ce se știe trebuie să fie perfect, etern și neschimbător și, din moment ce nimic din experiența noastră de zi cu zi (în „tărâmul devenirii“) nu se potrivește acestei descrieri, trebuie să existe un „tărâm al existenței“ transcendent unde există modele sau paradigme perfecte și neschimbătoare. Acestea sunt ceea ce Platon numește „forme“ sau „idei“ și, ca urmare a imitării sau a copierii lor, lucrurile din experiența noastră sunt așa cum sunt. Astfel, de exemplu, prin copierea formei de justiție, toate acțiunile specifice corecte sunt corecte.

Și ne putem întreba cum dobândim cunoașterea din aceste forme transcendente, dacă tot ceea ce ne este accesibil prin simțuri este reprezentat de imitații sau copii proaste? Răspunsul surprinzător al lui Platon este acela că trebuia să fi ajuns să cunoaștem formele atunci când eram într-o anumită stare anterioară, întrucât procesul în care suntem angajați acum nu este unul de învățare, ci de aducere aminte. În acest context, Platon dezvoltă un dualism desăvârșit, în care sufletele noastre nemuritoare există înainte de a ocupa corpurile fizice. Procesul de încarnare este cel care împovărează sufletul

„Ar trebui să zburăm de la pământ la cer cât de repede putem; iar a zbura înseamnă a deveni precum Dumnezeu, în măsura în care acest lucru este posibil; iar a deveni ca el înseamnă a deveni sfânt, drept și înțelept.“

Platon, *Theaetetus*, cca 369 î.Hr.

sec. VI d.Hr.

Boethius inițiază controversa medievală asupra naturii universalelor

1929

Publicarea cărții *Proces și realitate* scrisă de filosoful englez A.N. Whitehead

Peștera lui Platon

Complexa și multistratificată concepție a lui Platon despre cunoaștere și adevăr este ilustrată prin cea mai cunoscută dintre numeroasele imagini și analogii pe care le-a folosit: alegoria peșterii. Esența poveștii care apare în cea mai mare și cea mai importantă lucrare a sa, *Republica*, este următoarea:

„Imaginați-vă că ați fost închiși toată viața într-o peșteră întunecată. Aveți mâinile și picioarele încătușate, iar capul imobilizat, astfel încât puteți privi doar peretele din fața voastră. În spatele vostru este un foc aprins, iar între voi și foc este o potecă pe care temnicerii voștri cară statui și tot felul de obiecte. Umbrele proiectate pe perete de aceste obiecte sunt singurele lucruri pe care le-ați văzut vreodată, toate lucrurile la care v-ați gândit vreodată și despre care ați vorbit. Acum să presupunem că sunteți eliberați din lanțuri și sunteți liberi să vă plimbați prin peșteră. La început, sunteți orbiți de foc, dar veți ajunge treptat să vedeți situația din peșteră așa cum trebuie și să înțelegeți originea umbrelor pe care le-ați luat drept reale.

Și, în sfârșit, vi se dă voie să ieșiți din peșteră, în lumea însoțită de afară, unde vedeți plinătatea realității luminată de cel mai strălucitor obiect de pe cer, soarele.”

Interpretată în mod tradițional, peștera reprezintă „tărâmul devenirii” – lumea vizibilă a experienței noastre de zi cu zi, unde totul este imperfect și în continuă schimbare, unde oamenii obișnuiți, reprezentați de captivii înlănțuiți, trăiesc o viață bazată pe ipoteze și iluzii. Prizonierul eliberat să cutreiere prin peșteră obține cea mai exactă perspectivă posibilă asupra realității din cadrul acestei lumi înșelătoare, dar doar atunci când iese din peșteră în tărâmul existenței ajunge să înțeleagă pe deplin lumea inteligibilă a adevărului. Acest tărâm este populat de obiecte ale cunoașterii, perfecte și eterne, formele, iar forma binelui le cuprinde pe toate și este reprezentată de soare, care conferă celorlalte lucruri semnificația și realitatea lor supremă.

și provoacă uitarea cunoașterii dobândite din contactul direct anterior cu formele din tărâmul existenței.

Problema universalelor Teoria platoniană a formelor poate părea forțată, dar una dintre principalele probleme pe care încercă să le abordeze – așa-numita problemă a universalelor – a reprezentat o temă dominantă în filosofie, într-un fel sau altul, de atunci încolo. În Evul Mediu argumentele filosofice au fost elaborate deopotrivă de realiști (sau platonisti), care credeau că universale precum culoarea roșie și înălțimea existau independent de anumite lucruri roșii și înalte, și nominaliști, care considerau că erau simple nume sau etichete atașate obiectelor pentru a evidenția anumite asemănări între acestea.

Aceeași distincție fundamentală încă rezonează în multe domenii ale filosofiei moderne. Astfel că un punct de vedere realist susține că „undeva“ în lume se găsesc entități – lucruri fizice sau fapte etice sau proprietăți matematice – care există independent de cunoașterea sau de experiența noastră în legătură cu ele. Astfel, din acest punct de vedere, subiectul matematicii (să spunem) nu concepe dovezi care implică entități ce sunt într-un anumit sens construite în mințile matematicienilor; mai degrabă, este o chestiune de descoperire a adevărilor despre entitățile preexistente. Oponându-se acestui punct de vedere, alți filosofi, cunoscuți ca antirealiști, au formulat propuneri în care există o legătură sau o relație necesară și internă între ceea ce este cunoscut și cunoașterea noastră în legătură cu aceasta. Termenii de bază ai tuturor acestor dezbateri au fost creați cu peste 2 000 de ani în urmă de către Platon, unul dintre primii și cei mai desăvârșiți dintre toți filosofii realiști.

Iubire platonică

Ideea cu care Platon este cel mai des asociat în imaginația populară – preeminența iubirii care nu implică sexualitatea sau iubirea „platoncă” – decurge în mod natural din contrastul puternic, pe care el îl descrie în filosofia sa, între lumea intelectului și cea a simțurilor. În dialogul *Phaedrus*, Platon explică modul în care adevăratul îndrăgostit este înflăcărat de o iubire de inspirație divină pentru frumusețea intelectuală, care se găsește doar în forma

binelui. Sufletul unui astfel de îndrăgostit este comparat cu un car în care vizitiul, simbolizând rațiunea, conduce o pereche de cai înaripați, reprezentând apetitul nostru senzual și spiritual, către adevărul suprem. Mult din gândirea religioasă ulterioară a fost influențată de ideea lui Platon despre elevarea minții mai presus de corp și de ideea lui că excelența morală constă în a avea un suflet bine organizat, în care intelectul pur păstrează controlul asupra apetitului fizic neimportant.

Idee principală
Către realitatea transcendentă

02 Aristotelism

Pentru învățații din Evul Mediu, Aristotel a fost „Filosoful“. În ceea ce privește reputația și influența sa, el i-a depășit evident pe toți ceilalți – chiar și pe Platon – astfel încât nu mai era nevoie de o denumire mai exactă. În *Infernul* lui Dante, el este „stăpânul celor care știu“. Combinat cu abilitate cu teologia creștină într-o sinteză a secolului al XIII-lea, realizată de către Toma de Aquino, aristotelismul a devenit noua dogmă. În următoarele trei secole, autoritatea filosofului grec a fost aproape necontestată în Europa medievală, amprenta sa simțindu-se în toate domeniile activității intelectuale.

Respectul pentru Aristotel a fost atât de profund încât filosofia lui (sau, câteodată, ceea ce trecea drept filosofia lui) a fost deseori acceptată și urmată necondiționat, într-o asemenea măsură încât, cu timpul, a ajuns să împiedice progresul, reprimând gândirea originală și neconvențională. O astfel de supunere servilă a provocat, în cele din urmă, o reacție și o respingere fățișă a viziunii aristotelice asupra lumii, a fost un prim motiv al revoluției intelectuale și științifice care a izbucnit în Europa secolului al XVI-lea. Cu toate acestea, în timp ce steaua lui Aristotel era eclipsată, influența lui nu a dispărut niciodată complet, iar în ultimele decenii s-a înregistrat o apreciere reînnoită a multora dintre ideile pe care le oferă filosofia lui. În special în sfera gândirii morale moștenirea sa a contribuit la inspirarea unei abordări distincte cunoscută ca „etica virtuții“.

Termenul „aristotelian“ poate, de asemenea, să descrie toate sau oricare dintre doctrinele propuse de Aristotel, celebrul filosof grec care l-a avut profesor pe Platon, care i-a fost profesor lui Alexandru cel Mare și a întemeiat o școală de filosofie foarte importantă (Lyceum) în Atena secolului al IV-lea. Totuși, în zilele noastre, aristotelismul este menționat cel mai

cronologie

384 î.HR.

S-a născut Aristotel în Stagira, o colonie grecească din Macedonia

367–347 î.HR.

Studiază la Academia lui Platon din Atena

335 î.HR.

Fondează Lyceum-ul în Atena

322 î.HR.

Moartea lui Aristotel

Respect pentru oameni și cărți

Etica virtuții

Pentru cea mai mare parte a ultimilor 400 de ani, filozofii moralști au avut tendința de a pune accentul în primul rând pe acțiuni, nu pe agenți – asupra lucrurilor pe care ar trebui să le facem, mai degrabă decât asupra tipului de oameni care ar trebui să fim. În mod obișnuit, aceasta a implicat elaborarea principiilor de care obligația morală se presupune că depinde și apoi formularea regulilor care ne îndrumă să ne comportăm conform acestor principii. Cu toate acestea, în ultima jumătate de secol, un număr de filozofi au devenit nemulțumiți de această abordare și inspirați în principal de etica lui Aristotel și-au îndreptat atenția din nou către caracter și virtuți. Rezultatul este o nouă abordare cunoscută drept „etica virtuții”.

Conform cronicilor grecești obișnuite, binele cel mai înalt pentru om și scopul suprem al activității umane este eudemonismul – tradus de obicei ca „fericire”,

dar surprins mai bine de conceptul mai larg al „prosperității” sau „bunăstării”. Problema principală, așadar, nu este „Care este lucrul potrivit pe care trebuie să îl facem (în anumite circumstanțe)?”, ci „Care este cel mai bun mod de a trăi?” În viziunea lui Aristotel, esența omului este capacitatea de a raționa – în special folosirea rațiunii practice pentru determinarea celui mai bun mod de a trăi; iar eudemonismul constă în „exercitarea activă a facultăților sufletului (adică, activitatea rațională) în conformitate cu virtutea sau excelența morală”. A trăi virtuos este o chestiune de a fi sau a deveni tipul de persoană care, prin practică și instruire potrivită, se comportă adecvat în mod obișnuit, în circumstanțe adecvate. Cu alte cuvinte, având tipul de caracter și de temperament potrivit, natural și dobândit, care reprezintă aspectele tipului potrivit de comportament. Această perspectivă atrăgătoare nu și-a pierdut eficacitatea în peste 2 000 de ani.

adesea în legătură cu tradiția filozofică scolastică care a fost stabilită de Aquino și de alți așa-numiți „scolastici” din perioada medievală. Scolasticismul îi datora, indiscutabil, foarte mult lui Aristotel, dar, cumva în mod ironic, adepții lui care erau tot mai dogmatici, în nerăbdarea lor de a-l apăra, au transmis în timp tendințe profund conservatoare, care erau în mare măsură în contradicție cu adevăratul spirit al operei sale.

Elev și profesor Se spune uneori, în mod simplist, că filozofia lui Aristotel s-a dezvoltat ca reacție la cea a profesorului său, Platon. De fapt, relația dintre cei doi este mult mai complexă. Mai tânărul filozof este mai sistematic decât profesorul său și dispune de o gamă mult mai largă, având o contribuție

529 D.Hr.

Împăratul Iustinian închide școlile păgâne

1266

 Aquino începe lucrarea *Summa Theologiae*, apogeul scolasticismului medieval

sec. XVI–XVII

Viziunea modernă asupra lumii a lui Copernic, Galileo și a altora înlocuiește concepția aristotelică

importantă și deseori fundamentală în fizică, biologie, psihologie, politică, etică, metafizică, retorică, estetică, logică și multe altele. În timp ce Platon este cu capul în nori (aproape literal), Aristotel rămâne foarte ferm cu picioarele pe pământ; în timp ce Platon este ca de pe altă lume și are o gândire abstractă, propunând un tărâm transcendental al realității supreme, unde este posibilă doar cunoașterea adevărată, Aristotel rămâne cu încăpățănare cu picioarele pe pământ și are o gândire concretă. Respectând întotdeauna bunul simț, el descoperă o realitate deplină și suficientă în lumea obișnuită a experienței, insistând că cunoașterea autentică poate fi dobândită aici (și numai aici) prin cercetare săruincioasă. El este neobosit empiric și practic în metodele sale: strânge dovezi, le sortează și le clasifică cu atenție, le supune unei analize metodice și sistematice, iar apoi, într-o manieră rațională, logică și în mod judicios inductivă, trage concluzii generale în lumina investigațiilor sale.

Sinteza scolastică Influența lui Aristotel a fost susținută timp de câteva secole după moartea lui, mai întâi de propria sa școală, Lyceum, iar apoi prin operele diversilor scriitori și comentatori, dar în mare măsură a căzut în dizgrație după anul 529 d.Hr., atunci când împăratul Iustinian a închis școlile păgâne din Atena și Alexandria. Relansarea medievală a interesului pentru opera lui Aristotel, în Occident, a fost încurajată inițial prin traducerile latine ale textelor arabe și ale comentariilor asupra operei lui Aristotel, în special cele ale lui Avicenna și Averroës. Acesta a fost momentul în care, în special datorită eforturilor a doi călugări dominicani – Albertus Magnus (Albert cel Mare) și elevul său Toma de Aquino – Aristotel a devenit pilonul principal al programelor universităților europene care se înmulțeau rapid.

Într-o oarecare măsură, ca reacție la noțiunile abstracte transcendente ale teologilor neoplatoniști, Toma de Aquino a propus să se construiască o singură filosofie care să cuprindă multe dintre aspectele raționalismului

„Puține lucruri pot fi spuse într-un mod mai absurd în filosofia naturală, decât în ceea ce acum este numită *Metafizica* lui Aristotel și nimic nu trezește o repulsie mai mare față de guvern, decât multe din cele spuse de el în *Politica* sa și nici nu este mai ignorant, decât o mare parte din *Etica* sa. “

Thomas Hobbes, 1651

Linnaeus și Cuvier au fost cei doi zei ai mei... dar erau bieți școlari care studiau opera bătrânului Aristotel.

Charles Darwin, 1882

aristotelian în cadrul teologiei creștine. El a asimilat în linii mari fizica lui Aristotel (descrierea obiectelor fizice), dinamica (analiza locului și a mișcării), epistemologia (opinii privind dobândirea cunoștințelor intelectuale) și cosmologia (un univers creat din patru elemente – aer, pământ, foc și apă – cu un pământ staționar înconjurat de sfere de cristal concentrice care conțineau planetele). Cele cinci căi ale lui Aquino (dovezi ale existenței lui Dumnezeu) erau toate îndatorate, într-o oarecare măsură, argumentelor aristoteliene. Mai presus de toate, în modelarea versiunii sale naturaliste a creștinismului, el – ca și Aristotel, dar în opoziție cu neoplatoniștii – era nerăbdător să apere noțiunea de oameni ca agenți autentici responsabili pentru propriile acțiuni.

Succesul foarte mare al sintezei lui Aquino s-a dovedit, în cele din urmă, a fi căderea lui. Aristotelismul s-a impus ca o dogmă de necontestat, iar mai ales unele din părțile mai speculative, cum ar fi concepția despre univers a lui Aristotel, au devenit din ce în ce mai vulnerabile la atacuri, pe măsură ce cunoștințele științifice au avansat. Relatarea sa în esență teologică despre natură – ideea că organismele, sistemele și procesele biologice sunt în cele din urmă explicabile în ceea ce privește scopurile sau efectele – a rămas o viziune ortodoxă mult timp după ce bazele sale au fost subminate în mod considerabil de progresele în astronomie, mecanică și în alte domenii. Aristotelienii au făcut deseori puține lucruri pentru a-și ajuta propria cauză, alegând cu încăpățănare să apere părțile cele mai greu de apărat ale filosofiei lui Aristotel. În 1624, parlamentul de la Paris a decretat că „sub pedeapsa cu moartea nici o persoană nu ar trebui să dețină sau să predea vreo doctrină împotriva lui Aristotel“. Ca o ironie finală, la apogeul revoluției științifice, una dintre principalele acuzații împotriva aristotelismului a fost obscurantismul și dogmatismul său; până în acest moment, strădania neabătută a vechilor greci în ceea ce privește metodologia empirică și științifică se pare că fusese demult uitată.

Idee principală

„Stăpânul celor care știu“